

Jødisk arbejderbevægelse og arbejderklasse

Morten Thing: Jiddishland i København. Nemos Bibliotek 2005. 192 sider. Ill. 180 kr. ISBN: 87-990959-0-4.

Morten Thing har skrevet en bog om jiddishtalende jøder i København – og udgivet den på eget forlag. Begge dele er højst prisværdige. At finansiere en udgivelse selv er indlysende et vidnesbyrd om en særlig hengivelse til emnet. Når en forsker beskæftiger sig med et emne, der har et begrænset kommercielt potentiale, og selv rejser midler til at delagtiggøre offentligheden i sine forskningsresultater, må man som interesseret læser tage hatten af. For at emnet er relevant, er der ingen diskussion om. At Morten Things flamme brænder for emnet med en både faglig og personlig glød, gør dog at Jiddishland i København hine steder udfordrer fagligheden, netop fordi personligheden gløder så stærkt. Med det mener jeg, at bogen har et præg og en struktur der nærmer sig det skønlitterære. Strukturelt er bogen således opdelt i essays og ikke kapitler. Den umiddelbare anledning til dette er, at Morten Thing er i gang med et længerevarende forskningsprojekt om jiddishtalende jøder i Danmark, og bogen er således en slags foreløbig status, der slår væsentlige temaer an. Det er nok også at betragte som en håndsækning til den del af Morten Things faste læserkreds, der befinder sig udenfor de snævre faghistoriske cirkler.

I 1800-tallet var der et sammenhængende område fra Litauen til Ukraine, der brugte jiddish som dagligdags sprog. Dertil

kom jiddishtalende områder i tilstødende lande såsom Ungarn og Rumænien. Jiddish var altså et millionsprog, det mest talte jødiske sprog, men et millionsprog hvis udøvere ikke havde repræsentation i en nationalstat. Det jiddishtalende kulturområde var kendetegnet af udpræget armod. Det var samfund præget af proletariserede småborgere og arbejdere, med rabbinere og skolelærere som de mest oplagte undtagelser. Havde man midler, evner og ambitioner, søgte man til storbyerne, f.eks. Minsk eller Vilnius, der følgelig havde store jiddishtalende minoriteter. Som et led i zarrigets kriser og indre spændinger fandt der fra 1881 voldsomme pogromer sted, der forstærkede den allerede eksisterende migration. Tusindtallige menneskestrømme søgte nye hjem uden for zarriget. De stævnedede mod lande som Amerika, England, Tyskland – og 3-4 tusinde tog fast ophold i Danmark. Helt overvejende i København. Den spredning og internationalisering af den jiddishbårne kultur er blevet døbt Jiddishland af jiddishisten Chaim Zhitlovski. Det er altså det jiddishe kulturelle og åndelige fællesskab, som det eksisterede i København, der er i Morten Things fokus. Emnet er lidet beskrevet, men udover Thing har blandt andre Bent Blüdnikow og Lui Beilin tidligere beskæftiget sig med emnet.

Som skrevet i indledningen så har fremstillingen et vist skønlitterært præg. Essayenes emnekreds er naturligvis et udtryk for Things personlige interesser. Heldigvis er disse fundamentalt både spændende og relevante. De seks essays titler er følgende: 'Fru Anna', 'Zionismen i København', 'Et sprog kommer til landet', 'Georg Brandes som jø-

*Anmelderredaktion:
Søren Federspiel,
Carsten Frimand,
Rasmus Mariager og
Anne-Lise Walsted*

de', 'Sholem Aleykhem i København' og 'Jiddish teater i Danmark'. Allerede overskrifterne afslører, at essaysene om zionisme og Georg Brandes kun indirekte berører Jiddishland. Essayet om Georg Brandes skriver sig ind i en større diskussion om Brandes' forholden sig til jødedom – og dermed indirekte til sin egen personlige historie. Things bidrag i denne sammenhæng er, hvorledes de jiddiske indvandrere mente at stå i et særligt forhold til den verdensberømte Brandes – fordi han var født jøde. Brandes på sin side var ikke afvisende over for den jiddiske imødekommenhed – bl.a. fordi han opfattede sig selv som kosmopolit. Han ønskede de jiddiske indvandrere velkomne i Danmark og opmuntrede til jiddish-kulturel aktivitet. Det siger noget om den højst assimilerede, klassisk dannede Brandes' kompleksitet, at han støttede indvandrerne i deres traditionelle kulturelle aktiviteter. Det er spændende læsning, og Morten Things ildhu brænder igennem. Essayet slutter med en perspektivering af beskrivelserne af Brandes, og her spiller Things engagement ham et puds i den afsluttende passage: "Der går fra den racistiske reduktionstænkning en lige linje til nutidens kulturabsolutisme, som netop (Søren) Krarup repræsenterer. Her er det ikke racekarakteristika, indfældet i den genetiske kode, som er afgørende for at reducere de fremmede til ikke-danskere. Det er deres kulturelle karakteristika. De er af en sådan art, at trægheden i deres ændringsmuligheder skal tælles i århundreder og ikke et enkelt menneskeliv. I praksis har de samme træghed eller uforanderlighed som biologien." Det er politik i ren form. Men

Things nærvær i hele teksten gør heldigvis, at læseren ikke kan undgå at bemærke dette.

Specielt de to essays om Anna Leepa og Sholem Aleykhem er vægtige. Sholem Aleykhem var en verdensberømt jiddish forfatter, som i dag er mest kendt gennem 'Spillemand på en tagryg', der er en bearbejdelse og itonesættelse af hans fortællinger om mælkeemanden Tevye. I begyndelsen af første verdenskrig tvang omstændighederne Sholem Aleykhem til at tage ophold i København – og det er dette møde mellem verdensberømtthed og jiddishland, som vi får lov at følge. Det er morsomt og rørende at læse, hvorledes forfatteren blev fejret og budt velkommen. Morten Thing er en omhyggelig historiker, der behandler sine kilder respektfuldt og loyalt. Desværre rummer essayet om Aleykhem en enkelt undtagelse, nemlig i behandlingen af et elektronisk dokument. Morten Thing har slået forskellige stavemåder for Sholem Aleykhem op på søgemaskinen Google, for at teste udbredelsen af dem (jiddish skrives med hebraiske skriftegn, og transkriptionen har varieret meget). For det første gør Thing selv opmærksom på, at Sholem Aleykhem er et kunstnernavn, der er sammenfaldende med en almindelig jiddish hilsen. Det er altså ikke til at sige, om resultaterne henviser til hilsenen eller forfatteren. For det andet bør dato og elektronisk sti altid fremgå, når man behandler et internetdokument. Det nødvendiggør mediets foranderlighed. Heldigvis er der tale om en detalje.

Essayet om Anna Leepa beskriver en af de mest fremtrædende ledere af den jiddiske arbejderbevægelse Bund. Thing afslører her en historisk skikkel-

se af betydelige dimensioner. Anna Leepa var nemlig en af de centrale skikkelser i den russiske 1905-revolution. At Thing har fremdraget Leepa for danske læsere, skal han have tak for. Bunds eksilhistorie og arbejderbevægelsens kvindehistorie er sandelig beriget herved.

Morten Thing er en formidabel forfatter og formidler. Man skal dog være klar til hans meget personlige – og til tider personligt udleverende – stil. Kan man lide den, venter der een læseoplevelser af høj karat, præget af personlig ærlighed og engagement.

Martin E. O. Grunz

Arbejdernes kulturhus

Nynne Helge, Jan Ingemann Sørensen og Henning Grelle: *Velkommen i Forsamlingsbygningen. Fortællingen om Arbejdernes Forenings- og Forsamlingsbygning i Rømersgade 1879-1983. With an English Summary. Redaktion og billedredaktion ved Henning Grelle og Anne-Lise Walsted. Arbejdermuseet og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, København 2005, 152 s., 198 kr. ISBN 87-88626-31-8.*

Velkommen i Forsamlingsbygningen handler både om bygningen Rømersgade 22 i det indre København, som i dag huser Arbejdermuseet, og om den arbejderkultur, som bygningen fra starten var en del af, og som Arbejdermuseet i dag formidler som både museum, udstillingssted, café, arkiv, bibliotek og forskningscenter. Spændvidden kommer allerede til udtryk på bogens omslag, som på forsiden

viser den pyntede festsal fra Træindustriarbejdernes Kongres i 1915 og på bagsiden Boje Lundgaards og Lene Tranbergs underjordiske udvidelse med glasoverdækning fra 2004.

Bogen fortæller således Forsamlingsbygningens historie fra de første planer, tidlige økonomiske problemer og starten i 1879, som efterfulgtes af mange års politiske, faglige og kulturelle aktiviteter, frem til LO's kulturkongres i 1981, som godkendte planerne om etableringen af et arbejdermuseum. Den er interessant både som indblik i arbejderbevægelsens offentlighedsformer og kulturpolitik, men også som den første mere omfattende undersøgelse af et af forrige århundredskiftes mange forsamlings- og kulturhuse, der blev oprettet både på landet og i byerne af folkelige bevægelser uden offentlig støtte.

Med sin detaljerede tekst og mange illustrationer er bogen spændende læsning ikke blot for alle med interesse for arbejderbevægelsens historie, men også for almindeligt kulturhistorisk interesserede og for arkitekturinteresserede, som får oplysninger om såvel bygningens indretning som kvarterets bebyggelsesudvikling efter voldenes fald. Særlig interessant er samspillet mellem bygningens historie som kulturhus længe før begrebets opståen og arbejderbevægelsens politiske og kulturelle historie i øvrigt.

De første planer om en forsamlingsbygning opstod allerede i forbindelse med dannelsen af Den Internationale Arbejderforening i Danmark i 1871. Bogen følger de mange forskellige mødesteder i dansesaloner og sommerrestauranter frem til byggesagens organisering og det mær-

kelige grundkøb gennem stråmand. For den, der som anmelderen altid har undret sig over, hvor lidt Forsamlingsbygningen markerer sig i bybilledet, og hvor meget den historicistiske facade glider ind i brokvarterernes almindelige husrækker, er det spændende at se de mere monumentale forslag i stil med tidens teaterbygninger, f.eks. forslaget med balkon. Som bogen dokumenterer, skyldtes byggeriet enkle udformning givetvis først og fremmest de beskedne økonomiske forhold, som indebærer, at udlejningen af lejligheder var nødvendig for bygningens drift. Derfor blev Forsamlingsbygningen, bortset fra Festsalen i gården, stort set udformet som et almindeligt ejendomskompleks med lejligheder, i starten enkelte kontorer og i kælderen restauration og ølhalle – en udformning der senere er fint udnyttet af Arbejdermuseet til udstillinger i lejlighederne af forskellige perioders boligindretning. Det mere ambitiøse projekt med fremspringende balkon blev opgivet. De forskellige forslag var tegnet af arkitekten Rasmus Langeland Mathiesen. Først langt senere blev den moderne arkitektur en del af arbejderbevægelsens kulturpolitik som f.eks. Dansk Folkeferies bebyggelser, Folkets Hus på Enghavevej eller LO-Skolen i Helsingør. Da var økonomien også blevet langt bedre.

Selv om Forsamlingsbygningen er den første af sin art i Danmark, nævner bogen også de mulige forbilleder. Nærmeste inspiration var sandsynligvis Tømmerkroen og Tømmerherberget i Adelgade, som også var en enkel bygning med et forsamlingslokale, hvor Den Internationale Arbejderforening stiftedes i 1871.

Bygningen blev købt af Tømmer-svendelavet tilbage i 1770. I Belgien åbnedes det første Folkets Hus i 1872. Der udvikledes en Folkets Hus-bevægelse, hvor Maison du Peuple forbandt kooperative og politiske aktiviteter. Det mest kendte eksempel er utvivlsomt Victor Hortas Art Nouveau-bygning i Bruxelles. Folkets Hus-bevægelsen fik også stor udbredelse i Norge og Sverige.

Herefter gennemgås bygningens indretning, lejlighedernes beboere og de mange politiske, faglige, oplysningsmæssige og selskabelige aktiviteter. Især Festsalen har været gennem mange ændringer og indgår i dag efter Nationalmuseets restaurering som en del af Arbejdermuseet. Til udsmykningen hører det store maleri af et dansk sommerlandskab fra 1891 for enden af salen, glasloftet fra 1907 med kvinder i Art Nouveau-stil med symboler på håndværksfag inden for byggeriet og trærelieffer af forskellige fag fra 1933-34. En fin lille detalje er malerens cigar og tændstikæske som signatur under bagvæggens maleri. Maleriet af det danske landskab erstattede i øvrigt et motiv med eksotiske palmer. Svarede landskabsmaleriet med vindmøllen til et ønske fra de mange arbejdere, der kom fra landet? Havde tidens internationalt orienterede arbejderbevægelse alligevel behov for nationale symboler? Var det kunstnerens eget forslag? Tilsyneladende er kilderne tavse. Bogen skriver kortfattet, at udvalget foretrak et mindre eksotisk motiv og valgte det danske landskab, som blev udført af malermester Knudsen. PH-lamperne er fra 1928, og samme år blev det muligt at vise film i Festsalen.

De mange fotografier fra politiske møder viser ikke bare Festsalens udvikling, men også de forskellige forsamlings sammensætning og klædedragt fra ældre mænd i mørkt tøj med høje hatte til køns- og aldersmæssigt blandede forsamlinger i afslappet påklædning. Til husets storhedstid hører det tyske socialdemokratis hemmelige kongres i 1883 med bl.a. Wilhelm Liebknecht og August Bebel som deltagere og den internationale socialistiske kongres i 1910 med Rosa Luxemburg på talerstolen og Lenin som tilhører. I den forbindelse blev der også holdt møder i Folkets Hus på Enghavevej og Jagtvej. Flere fagforbund havde kontorer i bygningen, og her foregik også udbetalingen af strejkeunderstøttelse.

Også en lang række andre kulturelle og selskabelige aktiviteter fandt sted i Forsamlingsbygningen fra foredrag, oplæsning, teaterforestillinger og koncerter til karneval og juletræsfester, borgerlig søndagsskole, konfirmation og bisættelse. Fra 1879 til 1889 havde Arbejdernes Læseselskab lokaler i bygningen. Læseselskabets betydning må ses på baggrund af, at der først i 1885 oprettedes 6 små folkebiblioteker af Københavns Kommune. Forsamlingsbygningen husede også Selskabet til Oplysningens Fremme, Diskussionsklubben Karl Marx og senere Arbejdernes Radioforbund. En række aktiviteter var forsøg på at skabe en parallelkultur til bl.a. kirken i form af Fritænkerforeningens Søndagsskole og borgerlig konfirmation. I trediverne blev den traditionelle arbejderkultur udfordret af forsøgene på at skabe en mere kollektivt eksperimenterende kultur i form af bl.a. De røde Revyer. De underholdende

og selskabelige aktiviteter var en vigtig del af både fællesskabet og husets økonomiske grundlag. Til stedets festligheder hørte juletræsfester, baller, maskerader og karnevaler, som dog ikke efter alles opfattelse burde være en del af arbejderkulturen. Chr. Christiansen skrev således i Arbejderfester fra 1932 om "de spraglede farvemættede fester, der benævnes maskerader og karnevaler. Disse fester er vel af gammel oprindelse, men egentlig hører de slet ikke hjemme indenfor arbejderorganisationerne. Denne festform burde være for primitiv til at kunne svare til arbejdernes nuværende stilling. "Bogen om Forsamlingsbygningen nævner også det vilde og forbudte fænomen "Forkert dans", hvor dans i omvendt retning skabte kaos på dansegulvet. De forskellige restaurationer i forhusets kælderetage får deres eget kapitel, herunder den særlige status, som indtoges af bryggeriet Stjernens produkter.

Allerede i trediverne opstod der planer om et mere moderne "Arbejdernes Hus". I 1941 forelå tegninger til en moderne funktionalistisk bygning "Borgen" med tårn, tegnet af Henning Ortmann og V. Berner Nielsen, der også stod for den tids nye varehus Havemanns Magasin på Vesterbrogade. Den planlagte bygning havde parkeringskælder, mange kontorer, en stor vandrehal samt en stor ægformet festsal, der kunne rumme 2100 mennesker. Neonlys på toppen skulle markere det nye folkets hus. I første omgang blev bryggeriet stillet i bero på grund af krigen. I efterkrigsårene kunne der ikke opnås byggetilladelse på grund af nedlæggelsen af 150 lejligheder ved nedrivning af ejendomme i Linnésgade. Så

sent som i Trap Danmarks udgave fra 1960 står der: "Byggeplanerne realiseres formentlig om et par år." I forbindelse med disse byggeplaner havde det været nærliggende at nævne, at Folkets Hus på Enghavevej i 1953-56 fik en nybygning, der svarede til den, der var planlagt i Rømersgade. I den nye bygning, tegnet af Vilhelm Lauritzen og med keramisk udsmykning af Dan Sterup Hansen, skabtes der plads til kongresser med op til 1200 deltagere. Heller ikke denne bygning kunne dog følge med tiden. At Forsamlingsbygningen i Rømersgade ikke blev revet ned til fordel for mere moderne byggeri, har til gengæld givet Arbejdermuseet en helt enestående lokalisering.

Bogens kronologiske og tematiske fremstillingsform, der loyalt følger kilderne, ville ikke have taget skade af, at vigtige sammenhænge i højere grad var blevet understreget og perspektiveret. Flere udblik til bevægelsens øvrige forsamlingsbygninger kunne have været interessante, især til Folkets Hus på Enghavevej, som blev nyopført med plads til store kongresser, svarende til projektet i Rømersgade. Desværre savner det velillustrerede værk en illustrationsliste, ligesom et register ville have øget brugsværdien.

Bogens fortjeneste er som allerede nævnt, at den både i tekst og billeder giver et fint indblik i arbejderbevægelsens og arbejderkulturens offentlighedsformer, men også at den som det første mere omfattende værk undersøger et af forrige århundredskiftes mange selvorganiserede forsamlings- og kulturhuse. Dermed er den indirekte med til at kaste lys over de mange forsamlingshuse, som samtidigt opfør-

tes på landet, men også de store forsamlingsbygninger, som opførtes af folkelige bevægelser i større byer, ofte i forbindelse med restaurations- og hotelvirksomhed. Det gælder f.eks. Grundtvigs Hus og Kvindeligt Læseselskabs bygning. Disse forsamlingsbygninger indgår sjældent i arkitekturhistorien.

Nan Dahlkild

H.C. Hansen

Claus Bjørn: H.C. Hansen. Forlaget Fremad 2004, 499 sider, kr. 399. ISBN: 87-557-2421-3. (2. udg. kr. 199).

Der skulle gå påfaldende lang tid, før bogmarkedet og det historieinteresserede publikum blev forsynet med en biografi om den socialdemokratiske politiker H.C. Hansen (1906-60). Nu er den her imidlertid i form af nyligt afdøde lektor ved Københavns Universitet Claus Bjørns bog om den betydningsfulde politiker. Bjørn leverer et velskrevet, charmerende og venligt portræt af bogens hovedperson, som uden tvivl har det bredt interesserede publikum som målgruppe. Bjørn gør sig ingen (tydelige) bestræbelser på at skjule sin sympati for biografens genstand og vover sig i den henseende længere ud, end formentlig de fleste faghistorikere ville turde at gøre. Vi er vel kritiske historikere, ikke sandt? Men med den forfatteren kendetegnende fan-denivoldskhed synes Claus Bjørn med åbne øjne at have til-sidesat den slags besværgelser, fordi han er klog nok til at vide, at den kritiske positur hos biografiforfattere ofte er, ja, pose-ren. I stedet løber der et hvisken-de, nogle gange højt udtalt man-

tra gennem hele bogens knap 500 sider: H.C. er min mand.

Der er noget befriende ved dette mantra, men der er også i det aktuelle tilfælde væsentlige problemer forbundet med det, som vil blive behandlet til slut.

Læseren får fortalt den på alle måder bevægende historie om H.C. Hansens fattige, men alligevel relativt trygge opvækst i Århus ved 1900-tallets begyndelse. Man (dvs. en historiker som denne anmelder, der har tilknytning til Århus) trækker på smilebåndet og glædes, når Bjørn fejende flot formeligt *ma-ler* det Øgadekvarter, H.C. Hansen voksede op i: "Mod nord havde gaderne og dernæst etageejendommene langsomt, men sikkert skudt sig op ad den bakkedø, der længere mod nordvest kulminerede næsten 90 meter over havet for at falde brat ned til Egådalens niveau." Man er så uvant med, at den moderne by behandles som landskab, men det har *landbohistorikeren* og stilisten Claus Bjørn blik for, at den *også* er. Videre går fortællingen over læretiden som typograf og engagementet i DSU til højskoleophold i Weimartyskland, der for altid gav ham vished om, at der fandtes andet end det aggressive og militaristiske Tyskland. Beskrivelsen af det socialdemokratiske miljø, den socialdemokratiske kultur, i 1920'erne og 30'erne er fremragende formidling, som bibringer læseren forståelse for den mentalitet og de særlige omgangsformer og kodeks, der herskede i datidens arbejderbevægelse. Som sådan bringes der ikke nyt for dagen i den henseende, men Bjørn har et godt øje for det essentielle om end, der balanceres hårfint på kanten af det klichéfylde. På den anden side: hvem ville i en

sådan sammenhæng kunne afstå fra at citere H.P. Hansens klassiske ord: "Her opdrager vi mænd" (s. 73)? Apropos mænd, så beretter biografien også om det gensidigt kærlige og loyale forhold mellem H.C. Hansen og kæresten, senere hustru, Gerda. Vi får også indblik i de – vel allerede for datidens ledende socialdemokrater overgennemsnitligt – småborgerlige og mandschauvinistiske forventninger, H.C. Hansen havde til sin kone. Hun skulle være hjemme. Ikke blot hjemmegående, men *altid* hjemme, så Fatter blev *lukket* ind og aldrig mødte en tom lejlighed på den anden side af hoveddøren. Igen kender man Claus Bjørn, når man ser hans meget bevidste undladelse af politisk korrekte distanceringer herfra: "Mands vilje er som bekendt mands himmerige", konstaterer han (s. 75).

Med formandsposten i DSU fra 1933 begyndte H.C. Hansens karriere for alvor. I samme periode udvikles hans internationale kontaktnet inden for arbejderbevægelsen og den stærke interesse for internationale forhold, som fulgte ham resten af livet. Det blev også til oversættelse af flere tyske skønlitterære bøger, hvad der – blandt alt det andet – vidner om det usædvanlige format hos denne Århusdreng med 7 års skolegang. H.C. Hansens indædte antikommuniste fremstilles perspektivrigt. Fortjenstfulde er afsnittene om H.C.'s rejser til det borgerkrigshærgede Spanien, hvor han synes at være en af de eneste i det internationale selskab af ungsocialister, der havde fattet, at den republikanske side hverken var så enig eller så demokratisk, som de fleste europæiske 'progressive' ønskede at se den. DSU-formandens håndfaste disciplinering af revolutio-

nære elementer, herunder den unge Jens Otto Krag, vies naturligvis også en del opmærksomhed, og dermed slås også et tema an i biografien, som følges til sidste side, nemlig H.C. Hansens konstante opmærksomhed på nødvendigheden af uforbeholden opslutning til det parlamentariske demokrati. Endda så uforbeholdent, at han om nødvendigt ville bryde spillereglerne, hvis nogle styrvolter i bevægelsen ikke havde fattet nødvendigheden af opslutning i rækkerne. Bjørn er ikke blind for det – i bedste fald – ironiske i denne dobbelthet. Fx i omtalen af DSU-formandens vellykkede forsøg på at snyde med en afstemning på kongressen i 1937. Andre gange overser Bjørn imidlertid de indre selvmodsigelser i H.C. Hansens autoritære, måske lejlighedsvist magtfuldkomne demokratiopfattelse (eksempler følger).

DSU-formandstiden udgør den mest skrivende periode af hele H.C. Hansens liv, særlig i kraft af hans mange artikler i tidsskrifterne *Rød Ungdom*, *Børne- og Ungdomslederen* og *Gryet*. De er stadig den dag i dag en fornøjelse at læse i kraft af deres stærke engagement, klare og ukunstlede sprog, samt deres sikre politiske og analytiske dømmekraft. Heldigvis undlader Bjørn ikke at citere fyldigt fra dem.

Biografiens behandling af besættelsestiden er flere steder problematisk. For så vidt beskrives H.C. Hansens konsekvente og meget lidt florumvundne opslutning til samarbejdspolitikken på tilfredsstillende vis. Men perspektiverne i hans virksomhed efter 29. august 1943 fremstår i et dobbeltydigt lys, der til dels afspejler Claus Bjørns vanskeligheder ved at styre fri af den officielle socialdemokratiske hi-

storiefortolknings bevidst fabrikerede myter om besættelsestiden, hvori partiledelsens andel i modstandskampen overdrives og sættes i et forvredet perspektiv. Således formår Bjørn både at lade sin hovedperson beskrive 29. august som en katastrofe og som en nødvendighed uden at forholde sig til modsætningen (s. 143, 160). I forlængelse heraf forholder Bjørn sig heller ikke til Hans Kirchhoffs påpeging af, at bruddet med besættelsesmagten i august 1943 overhovedet ikke var ønsket af det politiske system – trods myterne om det modsatte i de første årtier efter befrielsen.

Et andet problem knytter sig til Bjørns mangelfulde forståelse af DKP's langsigtede hensigter i forbindelse med partiets modstandsarbejde. Her er han tydeligvis ikke orienteret i den nyere forskning (fx Michael Kjeldsen, Bent Jensen), som redegør for DKP's ønske om at bruge modstandsbevægelsen og Frihedsrådet som folkefronts-løftestang til politisk indflydelse. H.C. Hansen var til gengæld – til overflod – om ikke bekendt med disse ambitioner, så forsynet med stærke mistanker om dem. Hele H.C. Hansens virke under besættelsen skal imidlertid ses i det lys. I stedet forekommer det "onde", H.C. Hansen mente at bekæmpe under besættelsen, vagt defineret og diffust i bogen. Derfor forstår vi som læsere heller ikke hans handlinger til bunds.

Beskrivelsen af besættelsen indeholder dog for denne anmelder et scoop. Historikere og andre interesserede i arbejderbevægelsens historie har i mange år diskuteret styrkeforholdet (og de mulige rivaliseringer) i relationen mellem de to politiske partnere og venner H.C. Hansen og

Hans Hedtoft. Der er tale om en problemfyldt relation, som har kastet sine skygger over og har haft betydning for Socialdemokratiet helt indtil begyndelsen af 1960'erne, ja måske helt indtil Krag's afgang i 1972. Nogle – herunder mig selv – har påpeget besættelsen som en skelsættende periode for styrkeforholdet mellem de to Århusdrenge. Her vandt H.C. ind på Hedtofts ubestridelige forspring i 1930'erne. Uden at Bjørn har gjort et stort nummer ud af det, har han imidlertid identificeret selve *situationen*, hvor det skete. Nemlig ved mødet mellem Vilhelm Buhl, Hedtoft og H.C. Hansen på den ene side, og den rigsbefuldmagtigede Werner Best og den tyske marineattaché G.F. Duckwitz på den anden i Lyngby 18. august 1943. H.C. Hansen – der sagtens kunne holde mund til møder, hvis han ikke havde noget at bidrage med – førte her ordet for de danske socialdemokrater på meget selvsikker vis og belærte den rigsbefuldmagtigede om, hvordan det danske samfund var skruet sammen, og hvorfor det reagerede, som det gjorde, i den aktuelle, højspændte situation. Uden at lægge skjul på, at tyskerne selv havde ansvaret for problemerne. Netop dér *rykkede* H.C. Hansen (om man vil tilgive cykelløbs-metaforen), forstår vi nu efter læsning af Bjørns bog.

Med finansministerposten i befrielsesregeringen blev H.C. Hansen kollega med kommunisten Mogens Fog. Den begavede og altid charmerende Fog, der sjældent var uden dobbelte og skjulte dagsordener, narrede imidlertid ikke H.C. Hansen. De to havde flere holmgange ved møder og i de skriftlige medier, hvor H.C. åbent betvivlede Fogs demokratiske sindelag. Minister-

værdigheden havde konsolideret H.C. Hansens politiske position, og andre end de indviede bemærkede sig nu, at her var der en politisk karriere, man gjorde klogt i at holde øje med. Den altid iagttagende P. Munch skrev i sine private optegnelser i efteråret 1945, at H.C. Hansen var den eneste af socialdemokraterne, der magtede at bevare fatningen efter valgnederlaget i oktober. Den uvante oppositionsperiode blev af H.C. Hansen brugt målrettet til at bygge op til en generobring af regeringsmagten. Ja, fornuftigvis ikke kun til selve erobringen, men også politikformuleringen efter magten var i hånden. I 1947 var det en realitet med Hedtofts udnævnelse til statsminister og H.C. Hansens til finansminister igen. Bjørn refererer nogle centrale folketingsalter og omtaler også de interne konflikter i regeringen i det legendariske Ministerudvalg for Økonomisk Samordning og Forsyning, MØF, hvor bla. Buhl, Hedtoft og Krag også sad. Den politiske analyse forekommer dog temmelig overfladisk og stærkt fokuseret på enten negative eller positive personlige relationer og loyalitetsbånd.

Nerve får fortællingen igen, da Bjørn beretter om H.C. Hansens brug af sin tid, da Socialdemokratiet atter kom i opposition i 1950, da Eriksen-Kraft tog over. Det vidner om en bemærkelsesværdig vilje, at H.C. Hansen med sin korte skolegang og med det opslidende job som fuldtids politiker kunne sætte sig det mål at lære engelsk fra grunden – og nå det. Via adgang til personlige breve i familiens ejendom får Bjørn givet et følt indblik i processen og de mange studierejser til England. H.C. ville lære engelsk – med det slet skjulte for-

mål at kunne beklæde udenrigsministerposten, når Socialdemokratiet igen kunne overtage regeringstabureterne. Det skete i 1953, og H.C. Hansen blev den første ikke-akademiker i det 20. århundrede på posten som dansk udenrigsminister. I dette embede skulle H.C. Hansen blandt andet forholde sig til det prekære spørgsmål om stationeringen af amerikanske tropper på dansk jord. Udenrigsministeren måtte navigere mellem hensynet til allianceloyaliteten og – det han og mange andre opfattede som – en indenrigspolitisk umulighed. Det lykkedes i den forstand, at NATO og ikke mindst den amerikanske regering blev overbevist om, at Danmark fortsat var loyalt, men at man – også set ud fra en koldkrigslogik – gjorde klogest i ikke at presse Danmark til at acceptere stationeringen.

Da Hedtoft døde i 1955, blev H.C. Hansen statsminister, uden at han dog slap udenrigsministerposten. På det udenrigspolitiske felt fortæller Bjørn historien om H.C. Hansens udenrigspolitiske største triumf, Bonn-København-erklæringerne, der omsider førte til gensidig anerkendelse af den dansk-tyske grænse efter over 100 års konflikter. Desværre fortælles historien – formentlig af fortællertechniske/dispositions-mæssige grunde – før der berettes om Hedtofts død og H.C.'s overtagelse af statsministerposten. Det giver et asymmetrisk og fejltagt indtryk af relationen mellem H.C. Hansen og Konrad Adenauer. Som en dansk *udenrigsminister* og en tysk kansler ville indgå større internationale aftalekomplekser.

Statsministerperioden formidles med fokus på H.C. Hansens myndige ledelse og den stigende autoritet og anerkendelse, han

med tiden nød i den danske befolkning. Bjørn giver den i den henseende hele armen, så selv tungere læsere ikke efterlades i uvished om, hvor respekteret og afholdt statsministeren var af kong Frederik, A.P. Møller og arbejdsmand Petersen. Ja, og af præsident Eisenhower og parti-sekretær Khrusjtjov. De politiske perspektiver i fortællingen fortoner sig imidlertid, og bogen får mod slutningen en næsten besværgende karakter. To centrale problemkomplekser i statsministerperioden vies dog en vis interesse. Det ene er det såkaldte H.C. Hansen-brev, hvori statsministeren bliver vidende om, og de facto accepterer, amerikanske atomvåben på Grønland – trods en erklæret dansk politik om det modsatte. Det andet er den truende rigsretssag mod ministerkollega Johannes Kjærboel på grund af forliset af Grønlandsskibet *Hans Hedtoft*. Om det første erklærer Bjørn, at statsministeren "ikke havde andet valg" (s. 471), hvilket synes at være en temmelig forhastet konklusion, når man betænker, at det handler om en politiker, hvis handlekraft Bjørn hele bogen igennem besynger. Faktisk har ledende politikere jo altid et valg, men – naturligvis – et valg med konsekvenser. Det er ikke indlysende, at konsekvenserne af et andet valg end H.C. Hansens havde været ubærlige – set fra et demokratisk synspunkt. Måske havde de kun været ubelejlige. Politisk, forstås. Om det andet problemkompleks stiller forfatteren spørgsmålet, om det ikke havde været bedre – og må man formode meningen er: mere demokratisk – om H.C. Hansen havde imødekommet oppositionens efter alt at dømme berettigede krav om en rigsretssag.

Beskrivelsen af H.C. Hansens sygdom og død er præget af den samme varme og sympati, som gennemsyrrer hele bogen, og er derfor elementært gribende.

Med bogen har Claus Bjørn leveret et velskrevet og letlæst portræt af en af de betydeligste danske politikere i det 20. århundrede. Det er ikke meget nyt, der kommer for dagens lys, og paradigmesættende bliver bogen heller ikke. Som historieformidling er der dog tale om godt håndværk, særligt i formidlingen af den socialdemokratiske arbejderbevægelses kultur og mentalitet – ikke mindst i tiden før krigen.

Forbeholdene skyldes hele bogens koncept, der grundlæggende bygger på to præmisser. Den ene er, at der kun i meget begrænset omfang er brugt kilde materiale uden for H.C. Hansens eget arkiv og i lige så ringe grad er inddraget litteratur uden for de gængse socialdemokratiske jubilæums- og mindebøger samt de helt centrale hovedværker om dansk politisk historie. Den anden er, at bogen eksplicit er lagt op som en polemik med Bo Lidegaards Krag-biografi, som Bjørn mener tegner et billede, der fokuserer på H.C. Hansens fejl, mangler og begrænsninger og ikke på hans kvaliteter og storhed. Bjørn vil rehabilitere H.C. Hansen – “den gode socialdemokrat” af gammel aftapning (Bjørns udtryk, bl.a. s. 474).

Kilde- og litteraturvalget samt polemikken med Krag (eller er det Lidegaard?) trækker bogen skæv. Perspektiver og proportioner fortøner sig eller bliver rent ud forkerte. Overordnet er det en væsentlig svaghed ved bogen, at (politiske) begivenheder, med mindre de var meget tæt på personen H.C. Hansen, sjældent beskrives eller analyseres. Således

er der også få konstateringer af, endsige refleksioner over, den generelle samfundsudvikling og udviklingen i dansk politik i almindelighed. Det samme kan siges om den livlige socialdemokratiske idédebat fra 1944 helt op til længe efter H.C. Hansens død. Få vil vel mene, at H.C. Hansens aktive tid (1925-1960) var fattig på udvikling. Netop i biografier om fremtrædende politikere – som vel kun er interessante, hvis de har betydning eller i det mindste symboliserer en central udvikling – er det relevant at undersøge spørgsmål i krydsfeltet mellem strukturer og menneskeliv. I kapitlerne om besættelsen og tiden efter krigen – det politiske hovedværk – savner man decideret politisk historisk skrivning fra forfatterens side. I stedet betones H.C. Hansens karakter og hans ledelsesstil med evig besyngelse af den klarsynede ro og stabilitet, han altid blev forbundet med. Man skal ikke sætte sig for at tælle bogens langt hen enslydende personkarakteristikker fra medarbejdere gengivet i jubilæums- og mindebøger eller andre udgivelser udsprunget af arbejderbevægelsens behov for at fejre/ære sig selv. For det er mange. Ganske vist skal de ikke alle affejes som forløjede, forskønnede eller bare ligegyldige. Der er meget at hente, og lejlighedsvis også tale om fremragende politisk historiefortælling, men det *skal* balanceres af andre kilder og perspektiveres i højere grad, end det bliver i denne bog.

På nær få undtagelser, hvoraf én er nævnt ovenfor, gøres der forbavsende lidt ud af forholdet mellem Hans Hedtoft og H.C. Hansen. De to venner og partnere havde fuldstændigt parallelle karrierer, med H.C. som den der

fyldte Hedtofts sko, når denne forlod sine gamle for nogle nye og større. Næsten et helt liv arbejdede de to sammen. Claus Bjørn omtaler imidlertid næsten kun forholdet, når rivaliseringerne skal beskrives – og det som oftest med det formål at vise, at H.C. Hansen var vennen overlegen. Man får fornemmelsen af, at det også hænger sammen med kildesituationen. To mennesker, der livet igennem har arbejdet i samme bygning (i såvel konkret som metaforisk forstand) har ikke haft brug for at skrive mange breve sammen.

Mens relationen til Hedtoft forekommer underbelyst, kan det samme på ingen måde siges om relationen til Krag. Og det er egentlig lidt ironisk, for i betragtning af at forfatterens intention var at rehabilitere H.C. Hansen – ikke mindst i forhold til Bo Lidegaards monumentale portræt af Krag – undslipper hverken Bjørn eller H.C. Hansen Krag (Lidegaards) vurderinger. For i mangel af andet kildemateriale med høj autenticitetsværdi (ud fra genrekonventionen, at autenticiteten stiger med graden af kildens private/lukkede karakter) citerer Bjørn flittigt Krag's dagbog indirekte via Lidegaards Krag-biografi. Men da Lidegaard efter denne anmelders mening har et alt for negativt syn på de to politikeres indbyrdes forhold, ja jo faktisk gør netop dette til drivkraften i hele bind 1, efterlades Bjørn med stærkt negative, men angiveligt meget autentiske vurderinger af H.C. Hansen fra Krag's hånd. Da Bjørn jo helt uskrømt har H.C. Hansen som ‘sin mand’, må der derfor lægges afstand til Krag's vurderinger. Og det gøres der ganske brutalt ved for det første eksplicit at spinde relationen ind i et shakespearsk

drama med H.C. Hansen som Cæsar og Krag som den dræbende Cassius, for det andet ved ideligt at hæfte meget håndfaste nedrakninger af Krag og hans motiver på snart sagt hvert eneste dagbogscitat. Udover at det efterhånden er ved at være en lidt overbrugt kliché at beskrive socialdemokratiske rivaliseringer med Shakespeare-analogier – var det ikke Bettina Helberg, der begyndte? – forekommer Bjørns behandling af Krag for grov. Blandt de mange grovheder kan bl.a. henvises til teksten under billedet fra Hedtofts begravelse, hvor de otte kistebærere, alle ledende socialdemokrater, er fanget i et splitsekund. Syv af dem med bøjede hoveder, Krag – formentlig ved en tilfældighed – med løftet åsyn. Bjørn giver billedet denne tekst: “Jens Otto Krag er i fjerde geled til venstre, men sørger for at fotografen ikke overser ham. Lidt takt, hr. Krag, please” (s. 303). Skrappe sager – ikke mindst når man ved, at Krag var decideret *ødelagt* over Hedtofts død.

Efter min mening er sagen – og det mener jeg undslipper både Lidegaards og Bjørns opmærksomhed – at Krags og H.C. Hansens forhold var stærkt præget af ambivalens og ikke kun af rivalisering og regulær antipati som synes at være Bjørns vurdering. For Krags vedkommende viser hans stærkt temperamentsfulde dagbogsskriverier kun én side af forholdet. Der var rivalisering mellem de to, ja, men tilmed gensidig fascination og for Krags vedkommende i ny og næ også beundring. Ikke engang den sikre stilist og sociale kamæleon Krag kunne skrive et så varmt og følsomt portræt af H.C. Hansen, som findes i mindebogen til

samme, med mindre der *også* var ægte, positive følelser forbundet med det. Javist, der er også mange skjulte antydninger af kritik og forbehold i Krags portræt, men størstedelen af portrættet er loyalt over for H.C. Hansens egne præmisser for hele hans politiske virke. Endnu en ironisk vinkel knytter sig i øvrigt til Bjørns og Lidegaards kontrovers. Ligesom i øvrigt H.C. Hansen og Krag abonnerer de to historikere på det samme, harmoniserede konsensus-syn på Danmarks historie. Der synes ikke at være meget andet, der skiller, end gemytternes uoverensstemmelse.

Måske kommer Claus Bjørn uforvarende til at gøre Krag større og H.C. Hansen mindre ved at lade førstnævnte fylde så meget i bogen. Ret beset var de – som samtidige at betragte – ikke af samme kaliber og format, i hvert fald ikke før de allersidste år af H.C.’s levetid. Krag havde jo dog endnu 12 aktive år at udvikle sit potentiale i. For mig at se er H.C. Hansen af et ganske sjældent format i rækken af socialdemokratiske ledere. Hans skarpe og gennem tiden meget konstante vurdering af Socialdemokratiets rolle i det danske demokrati og hans evne til at agere politisk i konsekvens af denne vurdering imponerer. Man kan føje hertil, at det var en udpræget legalistisk, organisatorisk, top-down demokratiforståelse, H.C. Hansen abonnerede på, men ubetvivlelig demokratisk var den dog.

Anmelderens forbehold er, som det forhåbentlig fremgår, betragtelige. Når man alligevel ikke føler at have spildt sin tid, er det i kraft af den sympatiske varme, der stråler fra såvel forfatteren som biografens hoved-

person. Efter endt læsning forstår man virkelig, hvor meget gods, der skulle være i en arbejder for at drive det så vidt som H.C. Hansen. Med H.C. Hansens levnedsløb som genstand bliver bogen således også en beretning om den fremadskridende demokratisering, det danske samfund gennemløb fra 1906 til 1960. En sådan læsning af bogen ville næppe heller have været Claus Bjørn ukær.

Niels Wium Olesen

Manden ved maskinen

Henning Hansen: 17 år på B&W Motorfabrik – En smeds erindringer. Eget forlag 2004. 210 s. ISBN: Ikke oplyst.

En formiddag i oktober 1952 stillede den arbejdsløse Henning Hansen på B&Ws motorfabrik på Christianshavn. Det blev starten på en årelang ansættelse på virksomheden, hvor han som smed og kommunist kom til at spille en aktiv rolle i det faglige og sociale liv. I erindringsbogen “17 år på B&W Motorfabrik” fortæller han om sine oplevelser på og omkring arbejdspladsen, der blev præget af tidens kampe for bedre levevilkår og den kolde krigs konflikter. Bogen, der er en meget personlig og anekdotepreget fortælling, giver en rundtur i dele af 50’ernes og 60’ernes københavnske arbejdsmiljøer. Miljøer, hvor pengene var få, fritiden kort – og klassebevidstheden en helt central ramme om tilværelsen.

Bogen indeholder en gennemgang af livet i motorfabrikens kontorer, haller og korridorer. Her introduceres læseren til virksomhedens maskinpark, der ved

Hansens ansættelse blev delvist fornyet med hjælp fra den amerikanske Marshall-plan. Læseren præsenteres også for det righoldige persongalleri blandt arbejdsstyrken, hvor karakterer som f.eks. Den Store General, Den Tavse, Rasnilen og Brødrene Alexandersen knoklede på skiftehold.

Samtidig lades læseren dog ikke i tvivl om, at storpolitikken sætter sit præg på forholdet mellem arbejderne. I bogen giver Hansen et partsindlæg om socialdemokraternes mistillid til – og bekæmpelse af – kommunisterne, navnlig i forbindelse med Sovjetunionens invasion i Ungarn i 1956. På deres side frygtede kommunisterne – herunder Hansen, der var bestyrelsesmedlem for virksomhedsafdelingen af DKP – imidlertid fjendtlig infiltration af agenter fra Arbejderbevægelsens Informationscentral, AIC.

B&W Motorfabrik hørte til blandt Danmarks rødeste arbejdspladser, hvilket i 1960'erne resulterede i, at arbejderne oprettede venskabelige forbindelser til DDR. Hansen kom til at spille en central rolle heri, og førte an i flere delegationsrejser til Rostock og Østberlin. I denne forbindelse fortæller han i bogen om de oplevelser og venskaber, han fik i østblok-landet. Sigende er det her, at Berlin-murens opførelse og varemanglen i det østtyske samfund ikke giver anledning til længere overvejelse om det kommunistiske projekts troværdighed hos Hansen, selvom begge fænomener nævnes i bogen. Har Hansen nogen sinde for alvor tvivlet på DDR og kommunismen, så holder han det for sig selv.

Bogens form fremstår rodet, og flere steder kræver det for-

håndsviden om B&W at kunne følge Hansens engagerede beretninger om forholdene på virksomheden. Bogens beskrivelser har derudover som nævnt karakter af anekdoter, og personkarakteristikkerne indeholder hårde politiske og personlige domme over de, som Hansen kom i konflikt med. Bogens vigtigste værdi ligger derfor i det indblik, den giver i en kommunistisk arbejders tænkemåde og reaktioner på begivenheder i det omgivende samfund. Et indblik, det er vigtigt at fastholde, når den kolde krigs konflikter blandt danske arbejdere skal forstås. I Henning Hansens tilfælde føjes der endda en ekstra dimension til dette, da han med tiden også kom i kraftig opposition den kommunistiske fagforeningsledelse på B&Ws motorfabrik. Partimedlemskabet og de politiske idealer bliver dog fastholdt fra start til slut i bogen, der er et ikke uinteressant bidrag fra "manden ved maskinen".

Anders Dalsager

Arbejdsliv og dagligdag på B&W

Torkil Adersen og Niels Jul Nielsen: Sjak, mestre og skibsbyggeri – Arbejdsliv og dagligdag på B&W 1945-1996.

Udgivet af Arbejdermuseet, Danmarks Tekniske Museum, Handels- og Søfartsmuseet, Københavns Bymuseum og Nationalmuseet 2005, 124 s., ISBN 87-87137-19-4.

Der eksisterer et utal af myter om B&W – en af Danmarkshistoriens største og rødeste industriarbejdspladser. Den nyudkomne "Sjak, mestre og skibsbyggeri" giver et interessant indblik i den svundne arbej-

der- og industrikultur, der formede sig på virksomhedens værft på Refshaleøen. Bogen, der er udarbejdet af etnologerne Torkil Adersen og Niels Jul Nielsen, behandler dagliglivet på værftet fra den 2. verdenskrigs afslutning og frem til dets lukning i 1996.

I starten af 1960'erne havde B&W en række traktorer med påhængsvogne, der transporterede medarbejdere og materiel rundt på virksomhedens enorme areal. Vognene hjalp imidlertid også de ansatte til at tage ulovlige pauser: Med en spand eller en slange over nakken kunne man hoppe på og køre med rundt hele dagen – umiddelbart som om man var på vej til et ærinde, reelt for i det skjulte at få et hvil midt i de daglige rutiner. Antallet af arbejdere var så stort, at chancerne for afsløring var små.

Denne og talrige andre historier fra tidligere ansatte kan findes i "Sjak, mestre og skibsbyggeri", og de viser bl.a. hvordan arbejderne i høj grad selv var med til at forme spillereglerne på virksomheden. Bogen er baseret på et forskningsprojekt, som forfatterne gik i gang med i forbindelse med B&Ws lukning i 1996. Hovedbestanddelen af projektet var indsamlingen af etnologiske feltoptegnelser og interviews med de ansatte. Bogen er opdelt i tre dele; Indledningsvis et afsnit om virksomhedens overordnede udvikling og organisering; herefter et afsnit om arbejdets indhold og de forskellige fag, der bidrog til produktionen; og endelig et afsnit om fritidskulturen og de sociale netværk blandt de ansatte.

Årene efter den 2. verdenskrig var præget af en øget efterspørgsel på skibe. Resultatet var, at B&W kunne udvide produktio-

nen og modernisere sit produktionsstyr. Afgørende var her indførelsen af ny svejseteknik. Denne medførte, at man i stedet for hovedsageligt at opbygge nye skibe på et sted – beddingen – nu kunne fremstille store sektioner af skibene adskilt, før de til sidst svejsedes sammen. Dette udgør et vigtigt stykke industrihistorie, da man bl.a. hermed går fra arbejdskraftintensiv til kapitalintensiv produktion. Efter 1965 begyndte problemerne imidlertid at tårne sig op for B&W – bl.a. grundet øget konkurrence på verdensmarkedet. Som konsekvens heraf valgte virksomheden at satse på serieproduktion af bestemte skibsmødder. Det kunne dog ikke hindre, at værftet i 1996 måtte lukke.

Selvom den teknologiske udvikling forandrede arbejdsopgavernes karakter på B&W, var alle enige om, at værftsarbejdet var hårdt og slidsomt. Et værft er en blanding af en fabrik og en byggeplads, og arbejderne tilbragte store dele af året udenfor. I bogens største afsnit, "Arbejdet – forskelle og forandringer", gives en række udførlige beskrivelser af de forskellige faggruppers arbejdsopgaver. Her føres læseren rundt mellem værftets mange krinkelkroge – fra nittere til rørsmede, fra afslagningslofter til beddingen. Og det interne hierarki mellem faglærte og ufaglærte, sjakbajser, arbejdere og funktionærer bliver grundigt forklaret.

Interessant og væsentligt er især understregningen af, at den interne konkurrence kunne spille en central rolle blandt arbejderne på værftet, selvom de var stærkt fagligt organiseret. Samtidig gøres det også klart, at forskellige fags monopol på bestemte ar-

bejdsopgaver – f.eks. at arbejdsmænd havde eneret på at feje op – var afgørende for disses job-sikkerhed og styrke ved forhandlinger med ledelsen.

Bogens sidste afsnit bærer overskriften "Andet end arbejde". Det viser bl.a., hvordan arbejderne på en klassisk kapitalistisk industrivirksomhed som B&W altid vil opleve et skarpt skel mellem arbejde og fritid. Ifølge forfatterne oplevedes denne skillelinje særligt markant på værftet, da det var placeret på en ø – Refshaleøen – der bl.a. var forbundet med omverdenen af færgeruter. Et socialt fænomen, det er vigtigt at forklare for en nutid, hvor man i stadig stigende grad oplever en integration mellem arbejdsliv og fritid.

Bogens form er ikke traditionelt akademisk, og indeholder ikke noget omfattende noteapparat eller længere metodisk-teoretiske afsnit. Sådanne fravalg kan godt give mening af hensyn til formidlingen af stoffet til en bredere kreds. Alligevel irriterer det lidt, at forfatterne i bogen ikke har brugt mere end halvanden side på af at redegøre for deres metodiske overvejelser. For betød de særegne sociale netværk, der dominerede en industriarbejdsplads som B&W, at man skulle tage særskilte hensyn ved udvalget af interviewpersoner, der rakte ud over arbejdssted og alder? Og risikerer det ikke at give et skævt billede af arbejdspladsens udvikling over en så lang periode som 50 år, at forfatterne ikke har haft mulighed for at inddrage arkivalisk stof på linje med det mundtlige (dvs. interviews med ansatte) til udarbejdelsen af fremstillingen?

Centralt på B&W stod som sagt den faglige organisering. Klubstrukturen, solidariteten

mellem de forskellige fag og kampen for indflydelse på arbejdsforholdene beskrives da også udførligt i bogen. Imidlertid gør forfatterne ikke meget ud af de partipolitiske skillelinjer, der fandtes på værftet – særligt mellem kommunister og socialdemokrater. Dette kan godt ærgre lidt, da et oplagt spørgsmål til forholdene på det "røde" B&W er, hvordan forholdet var mellem de ansattes konkrete arbejdsliv og deres parti-politiske valg. Kan der påvises en direkte påvirkning mellem disse to – og hvordan? En forklaring på forfatternes disponering er vel her, at de har valgt at fokusere på det konkrete, levede liv på værftet – frem for mere abstrakte, partipolitiske forhold, som i øvrigt er behandlet af Jul Nielsen i "Mellem storpolitik og værkstedsgulv". Alligevel havde de ansattes politiske verdensopfattelse vel også betydning for deres indstilling til arbejdslivet og de daglige opgaver?

Forfatterne fremhæver i bogen, at B&W hører til en type af industriarbejdspladser, som er ved at forsvinde i Danmark. Samtidig forsvinder også den kultur, der var forbundet hermed. "Sjak, mestre og skibsbyggeri" giver et veldokumenteret, læseligt og interessant indblik i en verden, der muligvis vil virke som del af en stadig fjernere fortid for kommende generationer.

Anders Dalsgaard

Teknologiske forandringer i dansk industri

Ole Hyldtoft og Hans Chr. Johansen. Teknologiske forandringer i dansk industri 1896-1972. I serien Dansk Industri efter 1870. ISBN: 87 7838 896.

Ambitionsniveauet er højt i dette syvende værk i serien om dansk industri efter 1870. Det er samtidig andet og sidste bind om de teknologiske forandringer i dansk industri 1896-1972. Perioden er underinddelt i tre: 1896-1930 med Ole Hyldtoft som forfatter, 1930-58 og 1958-70 med Hans Christian Johansen som forfatter. Hver periode indledes med indsigtfulde oversigtskapitler, og derefter gennemgås de væsentligste teknologiske forandringer branche for branche.

Hvor første bind groft sagt dækkede industrialiseringens første fase, har vi med dette andet bind hele anden og bevæget os langt ind i tredje fase af den industrielle udvikling. De teknologiske forandringer over tre fjerdedele af et århundrede er et enormt emne at udtømme i et enkelt bind.

Og hvor bind et tog udgangspunkt i produktionsteknologien, -metoderne og -organisationen har man valgt at tage udgangspunkt i produkterne og først i anden række disse områder. Argumentet for denne prioritering er, at fabrikanten øjne hele tiden var festnet på produktet, på afsætningen.

Og argumentet for dette skift har afgjort sin berettigelse i en række industrier og brancher, specielt efter århundredskiftet, hvor en række nye produkter, ja, helt nye industrier så dagens lys. Den kemiske industri med olie-, gummi- og i tyverne medicinalprodukter er eksempler herpå.

Spørgsmålet er naturligvis, om ikke fabrikantens fokus i mange brancher og industrier nok så meget har været på forandringer der kunne billiggøre og kvalitets sikre produktet, altså på afsætningen og ikke så meget på udviklingen af produkterne i teknisk forstand? En af de væsentligste måder at billiggøre produktet har været at udvikle produktionsapparatet. Et af de mest klare og betydningsfulde eksempler herpå er måske værftsindustrien, hvor produktudviklingen bortset fra enkelte teknologiske spring, som eksempelvis overgangen til stålskroget, stod i skyggen af en lang række produktionsteknologiske tiltag og rationalisering af produktionen. Men lignende eksempler findes i andre industrier, hvilket i praksis også gør sig gældende i forfatterens tilgang til disse.

Selv om man på dette felt savner kontinuitet mellem de to bind, er de to typer tilgang ikke afgørende for bogens klare kvalitet, som det danske oversigtsværk om emnet. Analyserne af de teknologiske forandringer er klare og inddrager, ud over konsumudviklingen og den produktionstekniske udvikling, også den internationale teknologiske udvikling, samfundsøkonomiske træk, nye ledelsesformer og betydningen af den tekniske forskning. Vi får en lang række oversigtsprægede analyser af de centrale brancher og produkter. Blandt de mest interessante analyser af den tekniske produktudvikling, er den danske elektromotors produktionshistorie. Elektromotorens betydning for produktionsudviklingen indenfor industrien og håndværkene kan vel næppe overvurderes. Og det er interessant, at fabrikker som Thrige, Titan og Fisker & Niel-

sen allerede omkring 1913 kunne dække to tredjedele af hjemmemarkedet i Danmark. Det var en industri præget af ingeniørernes udviklingsarbejde af produkterne, altså en industri der understøtter forfatterens fokus på produktudviklingen. Omvendt peger fremstillingen af udviklingen i konfektionsindustrien i mellemkrigstiden, fra det håndværksprægede hjemmearbejde til en specialiseret industriel produktion, i den anden retning. Forfatteren viser, hvordan udviklingen i denne industri stort set udelukkende er et spørgsmål om produktions fremmende tiltag: rationalisering, specialisering og nyt produktionsmateriel.

Værket udmærker sig ved i kortfattet form at præsentere de centrale oplysninger om industriudviklingen i de større brancher. Overalt myldrer det frem med faktuelle informationer, en række af disse står en smule løsrevet fra hovedsporet, hvilket gør, at dette andet bind i højere grad end første har karakter af en håndbog. Dette skyldes først og fremmest det lange tidsspann som bindet omfatter, kombineret med forfatterens ubændige trang til at øse af den store indsigt de har på området. Det er et centralt emne, værket behandler, uanset om man er interesseret i perioden generelt, eller mere specifikt i den teknologihistoriske vinkel. For arbejderhistorikeren er den teknologiske udvikling en central ramme for industriudviklingen og dermed for arbejdernes organisering i forhold til de nye produktionsteknologier og for arbejdslivet i industrien, hvor nye maskiner og kemiske stoffer forandrede industriarbejdet fundamentalt, herunder ikke mindst arbejdsmiljøet.

Jacob Bjerring-Hansen

Børns arbejde

Anette Eklund Hansen, red.:
*Børnearbejde – en antologi om
 1900-tallets børn og arbejde.
 Arbejdermuseet & Arbejder-
 bevægelsens Bibliotek og Arkiv
 2005. 128 s., ill., 179 kr.
 ISBN 87-88626-32-6.*

Det er en smuk bog, Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv her har begået. 128 sider i et dejligt stort format, så de mange fine billeder kan komme til deres ret.

Den har seks forfattere, og deres artikler er samlet således, at de hænger sammen i tid. Den første artikel er skrevet af Nete Balslev Wingender og omhandler børns erhvervsarbejde omkring år 1900 i København. Dernæst skriver Anette Eklund Hansen om børns arbejde på landet i fyre år, nemlig fra 1900-1940. Lizette Albæk Nielsen fortæller om børnearbejdet under de fem forbandede år, og Torkil Adersen om tiden 1945-1960. Den anden sidste artikel er skrevet af Ning de Coninck-Smith og omhandler perioden 1970-2005, og i den allersidste har forfatteren, Birgitte Kabel, forladt Danmark og beretter om børnearbejdere i den 3. verden i dag.

Det er en god ide at lade forskellige forfattere skrive om det emne, de nu interesserer sig for, eller ved mest om. Ud over ekspertisen på området får man som læser også en vis variation i synsvinkler og sprog forærende på den måde.

Men det kan gå ud over sammenhængen i fremstillingen, og der kan nemt opstå store huller, emner, der ikke bliver berørt, fordi de ikke lige havde nogle af forfatternes interesse. Det er ikke så slemt i denne antologi. Selvfølgelig er der temaer, der

mangler; det er jo et meget stort emne, men artiklerne glider fint over i hinanden uden de helt store mentale spring. Kun én ting i denne forbindelse skammer, og det er, at næsten samtlige forfattere insisterer på at starte ved Adam og Eva. I dette tilfælde er Adam og Eva lig med de første beskyttelseslovgivninger for børn fra 1873 og fremefter. Det rækker, når man har læst om dem et par gange, og er vel en mindre ting, der nemt kunne have været redigeret væk.

Det er dejligt, at så mange erindringer bliver citeret i næsten samtlige artikler. Lad endelig børnearbejderne selv fortælle, selv om de i mellemtiden er blevet gamle, de fleste af dem. Det gør historien levende og vedkommende, og efter min mening, kan erindringerne bruges til endnu mere, end man gør det her. Det er dejligt med hele sider citeret fra en erindring, men alt for ofte får den lov til at stå alene, lidt som pynt til den "rigtige" historie.

Der findes åbenbart stadigvæk i historikerkredse en vis afstandtagen fra at bruge erindringer som historisk kilde, og det er vel derfor, at forfatteren til den første artikel, Nete Balslev Wingender, dækker sig ind ved at skrive, at man skal tage højde for, at erindringer er subjektive og individuelle beretninger. Ja selvfølgelig er de det – ellers var det da nogle mærkelige erindringer. Og hvordan skal man egentlig tage højde for det? Der ligger lidt i det, at så er de ikke til at stole på. Beretterne kan skam lyve og alt muligt. Sludder og vrøvl. Det er deres liv, de skriver om, og hvem kender det bedre end de selv? På det punkt er de de mest troværdige kilder overhovedet.

Der er andre kildegrupper,

som jeg synes, at man burde være meget mere kritiske overfor, for eksempel de statistiske opgørelser, altså talmaterialet.

Flere af forfatterne konkluderer på basis af landsundersøgelsen om børnearbejde fra 1908, uden at de stiller spørgsmålstejn ved, hvordan tallene her egentlig er blevet til. Og i hvert fald på ét område, nemlig omfanget af pigebørns arbejde, vil undertegnede stille sig meget tvivlende overfor tallenes sandhedsværdi. Undersøgelsen fra 1908 byggede på spørgeskemaer, som landets skoler havde indsamlet. Som eksempler på arbejdets art er der i spørgeskemaet angivet bygang, fabriksarbejde, mælkecreme, keglebane, beværtning, husgerning, vask. Pigernes store arbejdsområde, barnepige, er ikke nævnt, ligesom skemaet udelukkende opererer med, at barnet har faste arbejdstider hver dag. Herved har man givetvis mistet registreringen af de mange løse jobs, som især var pigernes: barnepigejobs efter aftale med det lille barns forældre, og tilsvarende byerindejobs for ældre eller andre, når de havde brug for det. Det er langt fra sikkert, at skolepigerne opgav disse jobs som et fast lønarbejde. Og derfor kan man ikke bare i dag konkludere, at der dengang var dobbelt så mange drenge som piger, der havde udearbejde. Det er lidt ærgerligt, for på den måde bliver pigernes arbejde ved med at være usynligt.

Heldigvis har man til forskellige tider rundt omkring i landet også foretaget lokale, mindre undersøgelser af skolebørnernes erhvervsarbejde. Nogle af disse er baseret på personlige interviews af børnene, og i de tilfælde har man bedre kunnet opfange de mange jobs, der ikke kunne pas-

ses ind i skemaundersøgelserne, og her viser det sig, at pigerne arbejder mere end drengene. Men det er en vedholdende forestilling, at det mest er drengene, der arbejder ude, mens pigerne hjælper til derhjemme. Den fastholdes også i artiklen om børnearbejde 1970-2005, selv om den store landsundersøgelse fra 1993 viser, at de to køn arbejder fuldstændig lige meget, og de sidste tal fra 2005 siger 48% til drengene og 44% til pigerne, altså en meget lille forskel. Man kan altså ikke på den baggrund konkludere, at lønnet arbejde efter skole især har appel til drengene. Men det gør man s. 98 og 99.

Også børnenes arbejdsmarked var og er kønsopdelt. Det kommer de fleste af artiklerne ind på,

men pigernes store arbejdsområder, barnepasning og rengøring, berøres desværre kun sporadisk. Måske hænger det sammen med den fortsatte usynliggørelse af pigernes arbejde.

Artiklerne er velskrevne og giver især på det lovgivningsmæssige plan et godt overblik over betænkninger, kommissioner, vedtægter og debat inden for de forskellige tidsperioder, ligesom der med denne bog er kommet ny, spændende viden frem. For eksempel i Anette Eklund Hansens artikel om børnearbejde på landet, hvor hun, ved faktisk at bruge erindringerne, viser, hvorledes kønsarbejdsdelingen meget ofte blev overskredet, når arbejdsgiveren havde brug for det. Eller i Lizette Albæk Niensens

artikel, der viser, hvordan man under krigen tillod overtrædelse af forbuddet mod børnearbejde, hvis der lokalt manglede voksen arbejdskraft. Nævnes skal også Torkil Adersen, der især beskriver de jobs de 14-årige fik, når de kom ud af skolen, og som med fundet af en lommebog med standpunktskort over lærlinge på B&W skibsværft, giver et spændende indblik i disciplineringen og socialiseringen af lærlingene. Og endelig er der en stærk modsætning imellem de to sidste artikler. Mellem de danske børn og unges fritidsjob i dag over for rædselsberetningerne i den sidste artikel om børnearbejdermisbruget i den 3. verden i dag.

Agnete Birger Madsen